

SIRKULAR IQTISODIYOT SHAROITIDA HUDUDIY IJTIMOYIY TABAQALASHUV TENDENSIYALARINI BAHOLASH YO'NALISHLARI

Akramov Tohir Abdirahmonovich

TDIU

“Marketing” kafedrası professori, i.f.d.

Annotatsiya

Maqolada sirkulyar iqtisodiyotga o'tish sharoitida hududiy ijtimoiy tabaqalashuv tendensiyalarini baholashning nazariy asoslari va uslubiy yo'nalishlari o'rganildi. Muallif sirkulyar iqtisodiyotning ijtimoiy o'lchoviga oid xalqaro yondashuvlarni hamda daromadlar tengsizligini o'lchash nazariyasini tizimlashtirib, resurs aylanishi bandlik, daromad va xizmatlardan foydalanish kanallari orqali aholi qatlamlarining joylashuviga ta'sir etishini asosladi. Tadqiqotda O'zbekiston hududlari bo'yicha aholi jon boshiga daromadlar, kambag'allik darajasi, Jini koeffitsiyenti va kvintil nisbati rasmiy manbalar asosida baholandi, maishiy chiqindilarni qayta ishlash ko'rsatkichlari ijtimoiy natijalar bilan bog'liq holda talqin etildi. Teyl indeksini hududlararo va hudud ichidagi tarkibiy qismlarga ajratish imkonini beruvchi ko'rsatkichlar tizimi hamda baholashning konseptual modeli ishlab chiqildi. Natijalar inklyuziv sirkulyar siyosatni hududiy darajada rejalashtirish, monitoring qilish va hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish dasturlarini asoslashga xizmat qiladi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, mamlakatda aholi qatlamlari o'rtasidagi tafovut qisqarayotgan bo'lsa-da, hududlararo daromad farqlari nisbatan barqaror saqlanib qolmoqda.

Kalit so'zlar: sirkulyar iqtisodiyot, ijtimoiy tabaqalashuv, hududiy tengsizlik, Jini koeffitsiyenti, Teyl indeksi, kambag'allik, yashil bandlik, chiqindilarni qayta ishlash.

Аннотация

В статье исследованы теоретические основы и методические направления оценки тенденций региональной социальной стратификации в условиях перехода к циркулярной экономике. Автор систематизировал международные подходы к социальному измерению циркулярной экономики и теорию измерения неравенства доходов и обосновал, что кругооборот ресурсов влияет на положение слоёв населения через каналы занятости, доходов и доступа к услугам. На основе официальных источников оценены душевые доходы населения по регионам Узбекистана, уровень бедности, коэффициент Джини и квинтильный коэффициент, а показатели переработки бытовых отходов интерпретированы во взаимосвязи с социальными результатами. Разработаны система показателей, позволяющая разложить индекс Тейла на межрегиональную и внутрирегиональную составляющие, и концептуальная модель оценки. Полученные результаты служат планированию и мониторингу инклюзивной циркулярной политики на региональном уровне, а также обоснованию программ социально-экономического развития территорий. Согласно результатам исследования, различия между слоями населения в стране сокращаются, тогда как межрегиональные различия в доходах остаются относительно устойчивыми.

Ключевые слова: циркулярная экономика, социальная стратификация, региональное неравенство, коэффициент Джини, индекс Тейла, бедность, зелёная занятость, переработка отходов.

Abstract

The article examined the theoretical foundations and methodological directions of assessing regional social stratification trends under the transition to a circular economy. The author systematised international approaches to the social dimension of the circular economy and substantiated that resource circulation affected the position of population strata through the channels of employment, income and access to services. Drawing on official sources, the study assessed per capita household incomes across the regions of Uzbekistan, the poverty rate, the Gini coefficient and the quintile ratio, and interpreted household waste recycling indicators in connection with social outcomes. An indicator system that allowed the Theil index to be decomposed into between-region and within-region components was developed together with a conceptual assessment model. The results supported planning and monitoring of inclusive circular policy regionally. The findings showed that gaps between population strata in the country were narrowing, while interregional income differences remained relatively stable.

Keywords: circular economy, social stratification, regional inequality, Gini coefficient, Theil index, poverty, green employment, waste recycling.

KIRISH

Iqtisodiy nazariyada ijtimoiy tabaqalashuv aholi guruhlarining daromad, mulk, bandlik holati va ijtimoiy ne'matlardan foydalanish imkoniyatlari bo'yicha barqaror iyerarxiyada joylashuvi sifatida talqin etiladi. Makon omili qo'shilganda ushbu iyerarxiya hududiy qiyofa kasb etadi: bir mamlakat ichida turli hududlar aholisi o'rtasidagi farq ko'p hollarda hudud ichidagi farqdan kam bo'lmagan ahamiyatga ega bo'ladi. J. Uilyamson milliy taraqqiyotning dastlabki bosqichlarida hududiy tengsizlik kuchayib, keyinchalik infratuzilma va bozorlarning integratsiyalashuvi hisobiga pasayishini keng statistik material asosida ko'rsatgan edi [12]. R. Kanbur va E. Venables tahriri ostidagi jamoaviy tadqiqot makoniy tengsizlikni rivojlanish jarayonining tarkibiy qismi sifatida ko'rib, uning dinamikasi tarkibiy o'zgarishlar yo'nalishiga bog'liqligini asoslab bergan [4]. Ushbu qarashlardan kelib chiqadigan asosiy nazariy xulosa quyidagicha: iqtisodiyotning tarkibiy qayta qurilishi har safar aholi qatlamlarining hududiy joylashuvini qayta shakllantiradi.

So'nggi o'n yillikda bunday tarkibiy qayta qurilishning eng muhim yo'nalishlaridan biri sirkulyar iqtisodiyotga o'tish bo'ldi. J. Kirxxerr, D. Reyke va M. Hekkert 114 ta ta'rifni tahlil qilib, sirkulyar iqtisodiyotni ishlab chiqarish va iste'mol jarayonlarida materiallarni kamaytirish, qayta foydalanish, qayta ishlash va tiklash tamoyillariga asoslangan, mikro, mezo va makro darajalarda amal qiluvchi iqtisodiy tizim sifatida umumlashtirgan [5]. Mualliflar ta'riflarning faqat kichik qismida ijtimoiy tenglik va kelajak avlodlar farovonligi aniq qayd etilganini alohida ta'kidlagan. M. Gaysdyorfer va hammualliflar sirkulyar iqtisodiyotni barqaror rivojlanishning muhim, biroq uni to'liq qamrab olmaydigan sharti deb hisoblab, iqtisodiy va ekologik

maqsadlar ijtimoiy natijalar bilan avtomatik ravishda uyg'unlashmasligini ko'rsatgan [2].

A. Marrey, K. Skin va K. Heyns sirkulyar iqtisodiyot konsepsiyasini fanlararo nuqtai nazardan tahlil qilib, uning dastlabki talqinlarida ijtimoiy o'lchov deyarli e'tiborga olinmaganini qayd etgan va konsepsiyani ekologik, iqtisodiy hamda ijtimoiy maqsadlarni birgalikda ko'zlovchi model sifatida qayta ta'riflashni taklif qilgan [7]. Mualliflar fikricha, resurslar aylanishi yangi ish o'rinlari, xizmat turlari va bozorlarni yaratar ekan, ularning taqsimoti hududlar va aholi qatlamlari o'rtasida bir tekis kechmaydi. Demak, sirkulyar o'tishning ijtimoiy natijasi uning hududiy joylashuvi, mehnat bozoriga ta'siri va daromadlar taqsimotiga qo'shgan hissasi orqali baholanishi lozim. Nazariy jihatdan resurs aylanishi va ijtimoiy tabaqalashuv o'rtasidagi bog'liqlik uch kanal orqali namoyon bo'ladi: bandlik kanali yangi faoliyat turlarida ish o'rinlarining paydo bo'lishini, daromad kanali ish haqi va qo'shimcha tushumlarning qaysi qatlamlarga yo'nalishini, xizmatlar kanali esa sanitariya tozalash va kommunal xizmatlardan foydalanish imkoniyatining hududiy tengligini ifodalaydi.

O'zbekistonda hududlarning mutanosib rivojlanishi va aholi farovonligini oshirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishi sifatida belgilangan. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 16-fevral 2026-yil PF-21-son "Mamlakat taraqqiyotining 2030-yilgacha mo'ljallangan ustuvor yo'nalishlari doirasida islohotlarni izchil davom ettirish va yangi bosqichga olib chiqishning qo'shimcha chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni da aholi turmush sifatini yaxshilash, kambag'allikni qisqartirish va atrof-muhitni muhofaza qilish maqsadlari yagona tizimda ifodalangan [14]. Ushbu yondashuv sirkulyar iqtisodiyot va ijtimoiy tabaqalashuv masalalarini alohida emas, balki o'zaro bog'liq holda tadqiq etish uchun mustahkam institutsional asos yaratadi. Biroq ilmiy adabiyotda sirkulyar o'tishning hududiy ijtimoiy natijalarini miqdoriy baholash uslubiyoti hali yetarli darajada ishlab chiqilmagan.

Maqolaning maqsadi sirkulyar iqtisodiyot sharoitida hududiy ijtimoiy tabaqalashuv tendensiyalarini baholash yo'nalishlarini nazariy va uslubiy jihatdan asoslashdan iborat. Maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi: sirkulyar iqtisodiyotning ijtimoiy o'lchoviga oid ilmiy qarashlarni tizimlashtirish; daromadlar taqsimotini o'lchashning parchalanuvchi ko'rsatkichlarini tanlash va asoslash; O'zbekistonda hududiy daromad va kambag'allik tendensiyalarini rasmiy manbalar asosida baholash; sirkulyar o'tish va ijtimoiy tabaqalashuvni bog'lovchi ko'rsatkichlar tizimi hamda baholashning konseptual modelini ishlab chiqish.

ADABIYOTLAR SHARHI

Sirkulyar iqtisodiyotning ijtimoiy o'lchovini ilmiy muhokamaga olib kirgan asosiy ishlardan biri V. Moro va hammaulliflarning tadqiqotidir. Ular sirkulyar iqtisodiyotga oid qarashlar asosan resurs samaradorligiga yo'naltirilganini, mehnat munosabatlari, boshqaruv institutlari va ijtimoiy tenglik masalalari esa chetda qolayotganini ko'rsatib, konsepsiyani ijtimoiy va solidar iqtisodiyot g'oyalari bilan boyitishni taklif etgan [6]. E. Padilya-Rivera, S. Russo-Garrido va N. Merveyl tizimli adabiyotlar sharhida sirkulyar iqtisodiyotning ijtimoiy jihatlarini bandlik, sog'liq va xavfsizlik, jamoatchilik ishtiroki hamda iste'molchilar manfaatlari kabi tematik

guruhlarga ajratib, ularni o'lchash uchun yagona ko'rsatkichlar tizimi hali shakllanmaganini qayd etgan [8]. Ikki tadqiqot umumiy xulosaga olib keladi: sirkulyar o'tishning ijtimoiy natijalarini baholash alohida uslubiy vazifa bo'lib, u ekologik ko'rsatkichlar bilan almashtirilishi mumkin emas.

P. Shreder, K. Anggraeni va U. Veber sirkulyar iqtisodiyot amaliyotlarini Barqaror rivojlanish maqsadlari vazifalari bilan solishtirib, eng kuchli bog'liqlik toza suv, arzon energiya, munosib mehnat va iqtisodiy o'sish, mas'uliyatli iste'mol hamda quruqlikdagi ekotizimlarga oid maqsadlarda kuzatilishini aniqlagan [10]. Mualliflar qayta ishlash faoliyatida mehnat xavfsizligi bilan bog'liq ziddiyatlar yuzaga kelishi mumkinligini ko'rsatib, ularni yumshatish choralarini taklif qilgan. Xalqaro mehnat tashkiloti hisobotida 2030-yilgacha sirkulyar iqtisodiyotga o'tish, jumladan qayta ishlash, ta'mirlash, ijara va qayta tayyorlash faoliyati kengayishi natijasida dunyo bo'yicha 6 mln ish o'rni yaratilishi mumkinligi baholangan [3]. Ushbu baho yangi bandlik imkoniyatlarining hududlar va malaka guruhleri bo'yicha taqsimoti tabaqalashuv dinamikasini belgilovchi omilga aylanishini ko'rsatadi.

Rivojlanayotgan mamlakatlarda sirkulyar faoliyatning ijtimoiy tarkibi norasmiy sektor bilan chambarchas bog'liq. D. Uilson, K. Velis va K. Chizmen shaharlarda qayta ishlanadigan materiallarni yig'ish ko'p hollarda norasmiy yig'uvchilar tomonidan amalga oshirilishini, ularning faoliyati shahar budjeti xarajatlarini kamaytirib, minglab oilalarni daromad bilan ta'minlashini ko'rsatgan [13]. Mualliflar norasmiy sektorni rasmiy chiqindilar boshqaruvi tizimiga integratsiyalash ijtimoiy himoya, mehnat sharoitlari va daromad barqarorligini yaxshilash imkonini berishini asoslagan. Bu xulosa sirkulyar o'tish quyi daromadli qatlamlar uchun ijtimoiy yuksalish kanaliga aylanishi mumkinligini ko'rsatadi, biroq buning uchun institutsional qo'llab-quvvatlash talab etiladi.

Tabaqalashuvni o'lchash uslubiyati daromadlar tengsizligi nazariyasiga tayanadi. E. Shorroks qo'shiluvchan parchalanadigan tengsizlik ko'rsatkichlari sinfini aksiomatik asosda tavsiflab, umumlashgan entropiya oilasiga mansub ko'rsatkichlar, jumladan Teyl indeksi umumiy tengsizlikni guruhlararo va guruh ichidagi tarkibiy qismlarga aniq ajratish imkonini berishini isbotlagan [11]. T. Akita Xitoy va Indoneziya misolida Teyl indeksini ikki bosqichli ichma-ich parchalash usulini ishlab chiqib, hududiy tengsizlikning qaysi qismi viloyatlararo, qaysi qismi viloyat ichidagi farqlar bilan izohlanishini aniqlagan [1]. Ushbu usul sirkulyar faoliyatning hududiy joylashuvi tengsizlikning qaysi tarkibiy qismiga ta'sir etayotganini ajratib ko'rsatish uchun qulay vosita hisoblanadi.

Teyl indeksini parchalash usulining hududiy tadqiqotlardagi qiymati uning natijalarini siyosat vositalari bilan bevosita bog'lash mumkinligida namoyon bo'ladi. Hududlararo qism hududlarning o'rtacha daromad darajalari o'rtasidagi farqni ifodalab, infratuzilma, investitsiyalarni joylashtirish va byudjetlararo transferlar kabi makro darajadagi vositalarga sezgir bo'ladi. Hudud ichidagi qism esa mahalliy mehnat bozori tuzilishi, oilalarning bandlik holati va ijtimoiy yordam dasturlari qamroviga bog'liq. Sirkulyar faoliyat ikkala qismga turlicha ta'sir ko'rsatadi: yirik qayta ishlash korxonalari va sanoat simbiozi loyihalari hududlararo farqlarni o'zgartirsa, mahalliy

yig'ish, saralash va ta'mirlash xizmatlari asosan hudud ichidagi quyi daromadli qatlamlar holatiga ta'sir etadi. Ushbu farqlash sirkulyar dasturlarni loyihalashda qaysi darajadagi tengsizlikka ta'sir ko'zlanayotganini oldindan belgilash imkonini beradi va baholash natijalarining amaliy qo'llanilishini kengaytiradi.

Hududiy siyosat nuqtai nazaridan A. Rodrigues-Pose rivojlanish salohiyati to'liq ochilmagan hududlarni qo'llab-quvvatlash iqtisodiy samaradorlik va ijtimoiy barqarorlik uchun birdek zarurligini, hududlarning o'ziga xos imkoniyatlariga tayangan siyosat esa umummilliy o'sishni kuchaytirishini asoslagan [9]. Sirkulyar iqtisodiyot kontekstida bu g'oya muhim ma'no kasb etadi: chiqindilarni qayta ishlash, organik resurslarni qayta tiklash va ta'mirlash xizmatlari qishloq va kichik shahar hududlarida mahalliy bandlik manbaiga aylanishi mumkin. Adabiyotlar tahlili sirkulyar iqtisodiyotning ijtimoiy o'lchovi, daromad tengsizligini parchalash usullari va hududiy siyosat nazariyasi alohida-alohida chuqur ishlanganini, ularni yagona baholash tizimida birlashtirish masalasi esa ochiq qolayotganini ko'rsatadi. Maqola aynan shu bo'shliqni to'ldirishga qaratilgan.

METODOLOGIYA

Tadqiqotning metodologik asosini tizimli va qiyosiy yondashuvlar tashkil etdi. Nazariy qismda sirkulyar iqtisodiyotning ijtimoiy o'lchoviga oid konsepsiyalar mantiqiy umumlashtirish usuli bilan tizimlashtirildi. Empirik qism uchta axborot blokiga tayandi. Birinchi blok Milliy statistika qo'mitasi ma'lumotlari asosida e'lon qilingan aholi jon boshiga nominal umumiy daromadlarning hududiy ko'rsatkichlarini qamrab oldi [16]. Ikkinchi blokni hududlar kesimidagi kambag'allik darajasi hamda Iqtisodiy tadqiqotlar va islohotlar markazi hisoblagan Jini koeffitsiyenti va kvintil nisbati tashkil etdi [17]. Uchinchi blok maishiy chiqindilar hosil bo'lishi va qayta ishlash ko'rsatkichlaridan iborat bo'ldi. Barcha raqamlar ochiq manbalardan olindi, hisob-kitoblar faqat ushbu raqamlar asosida bajarildi.

Hududiy tabaqalashuv tarkibini baholash uchun E. Shorroks va T. Akita ishlarida asoslangan Teyl indeksining parchalanishi qo'llanildi:

$$T = \sum_{r=1}^R s_r \cdot T_r + \sum_{r=1}^R s_r \cdot \ln \frac{\mu_r}{\mu} \quad (1)$$

bu yerda T - mamlakat bo'yicha daromadlar tengsizligining Teyl indeksi; R - hududlar soni; s_r - r -hududning umumiy daromaddagi ulushi; T_r - r -hudud ichidagi Teyl indeksi; μ_r - r -hududda aholi jon boshiga o'rtacha daromad; μ - mamlakat bo'yicha o'rtacha daromad. Formulaning birinchi qo'shiluvchisi hudud ichidagi, ikkinchisi hududlararo tengsizlikni ifodalaydi. Ikki qismning umumiy indeksdagi ulushi tabaqalashuvning asosiy manbaini aniqlashga xizmat qiladi: agar hududlararo qism ustun bo'lsa, siyosat hududlarni tenglashtirish vositalariga, hudud ichidagi qism ustun bo'lsa, mahalliy bandlik va ijtimoiy himoya dasturlariga yo'naltirilishi maqsadga muvofiq bo'ladi.

Sirkulyar o'tishning ijtimoiy natijalarini hududlar kesimida taqqoslash uchun integral indeks taklif etildi:

$$I_r = \sum_{j=1}^m w_j \cdot \frac{x_{rj} - x_j^{\min}}{x_j^{\max} - x_j^{\min}} \quad (2)$$

bu yerda I_r - r -hududning inklyuziv sirkulyar rivojlanish indeksi; x_{rj} - r -hudud bo'yicha j -ko'rsatkich qiymati; $x_j^{\min}$ va $x_j^{\max}$ - hududlar bo'yicha ko'rsatkichning eng kichik va eng katta qiymatlari; w_j - ekspert usulida belgilanadigan vazn; m - ko'rsatkichlar soni. Kambag'allik darajasi kabi salbiy yo'nalishdagi ko'rsatkichlar teskari normallashtiriladi. Indeks 0 dan 1 gacha qiymat olib, birga yaqinlashgani sari hududda resurs aylanishi va ijtimoiy natijalar uyg'unligi yuqori ekanini bildiradi. Ifoda turli o'lchov birligidagi ekologik va ijtimoiy ko'rsatkichlarni yagona shkalaga keltirib, hududlarni tipologik guruhlariga ajratish imkonini beradi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Hududiy ijtimoiy tabaqalashuvning umumiy yo'nalishini baholash uchun milliy darajadagi taqsimot ko'rsatkichlari va hududlararo daromad nisbatlari birgalikda ko'rib chiqildi. 1-jadvalda so'nggi yillarda rasmiy manbalarda e'lon qilingan ko'rsatkichlar jamlangan bo'lib, ular tabaqalashuvning vertikal, ya'ni aholi qatlamlari o'rtasidagi, hamda gorizonttal, ya'ni hududlar o'rtasidagi o'lchovlarini aks ettiradi.

1-jadval

O'zbekistonda ijtimoiy tabaqalashuvning asosiy ko'rsatkichlari¹

Ko'rsatkich	2022-yil	2023-yil	2024-yil	2025-yil
Kambag'allik darajasi, foizda	14,0	11,0	8,9	6,6
Jini koeffitsiyenti	-	-	0,35	0,33
Yuqori va quyi kvintillar daromadi nisbati, marta	-	-	6,3	5,7
Daromad bo'yicha yuqori va quyi uchta hudud nisbati, marta	-	2,3	2,4	-
Toshkent shahri va Namangan viloyati daromadi nisbati, marta	-	3,32	3,6	-

1-jadval ma'lumotlari vertikal tabaqalashuvning izchil pasayish tendensiyasini ko'rsatadi. Kambag'allik darajasi 2022-yil yakunidagi 14 foizdan 2024-yilda 8,9 foizgacha qisqargan, 2025-yilda esa 6,6 foizga tushgan [20]. Jini koeffitsiyenti bir yil ichida 0,35 dan 0,33 ga pasaygan, eng yuqori va eng quyi kvintillar daromadlari o'rtasidagi tafovut 6,3 baravardan 5,7 baravargacha qisqargan. Iqtisodiy tadqiqotlar va islohotlar markazi hisob-kitoblariga ko'ra, eng kam ta'minlangan guruh daromadlari 26 foizga, yuqori daromadli qatlam daromadlari 13 foizga oshgan [18]. Gorizonttal o'lchovda esa boshqacha manzara kuzatiladi: daromad bo'yicha yuqori va quyi uchta hudud o'rtasidagi nisbat 2020-yildagi 2,15 baravardan 2024-yilda 2,4 baravarga yetgan [16]. Ushbu natija aholi qatlamlari o'rtasidagi farqlar qisqarayotgan sharoitda hududlararo farqlar tabaqalashuvning nisbatan barqaror tarkibiy qismi sifatida saqlanib

¹ Manba: kambag'allik bo'yicha "Gazeta.uz" [17], Jini koeffitsiyenti va kvintil nisbati bo'yicha "Spot.uz" nashrlari [18], hududlararo nisbatlar bo'yicha Milliy statistika qo'mitasi ma'lumotlari [16]. *2025-yil qiymati Davlat rahbarining Dohadagi chiqishida keltirilgan [20]. "-" belgisi manbada qiymat keltirilmaganini bildiradi.

qolayotganini bildiradi va (1) formula bo'yicha hududlararo hamda hudud ichidagi qismlarni alohida baholash zarurligini tasdiqlaydi.

Gorizontal tabaqalashuv tarkibini chuqurroq baholash uchun daromad darajasi va kambag'allik ko'rsatkichlari bir vaqtda e'lon qilingan hududlar tanlab olindi. 2-jadvalda aholi jon boshiga nominal umumiy daromad, uning eng quyi hududga nisbati hamda kambag'allik darajasining o'zgarishi keltirilgan.

2-jadval

Tanlangan hududlarda daromad va kambag'allik ko'rsatkichlari¹

Hudud	Jon boshiga daromad, 2024, mln so'm	Namangan viloyatiga nisbat	Kambag'allik, 2023-yil, fozda	Kambag'allik, 2024-yil, fozda	O'zgarish, fozda
Toshkent shahri	60,6	3,60	7,9	7,3	-0,6
Navoiy viloyati	38,1	2,26	-	5,7	-
Buxoro viloyati	27,5	1,63	11,8	8,7	-3,1
Surxondaryo viloyati	17,88	1,06	10,6	9,3	-1,3
Qoraqalpog'iston Respublikasi	16,86	1,00	13,6	10,8	-2,8
Namangan viloyati	16,85	1,00	10,4	7,6	-2,8

2-jadval hududiy tabaqalashuvning ko'p o'lchovli tabiatini yaqqol namoyon etadi. Toshkent shahrida jon boshiga daromad Namangan viloyatidagidan 3,6 barobar yuqori bo'lsa-da, ikki hududda kambag'allik darajasi bir-biriga yaqin, ya'ni 7,3 va 7,6 foizni tashkil etadi. Qoraqalpog'iston Respublikasi va Namangan viloyati deyarli bir xil o'rtacha daromadga ega bo'lgani holda, kambag'allik darajasi bo'yicha 3,2 foiz punktga farqlanadi. Demak, o'rtacha daromad hududdagi taqsimotning ichki tuzilishini to'liq aks ettirmaydi va hudud ichidagi tengsizlikni alohida o'lchash talab etiladi. Kambag'allik darajasining barcha tanlangan hududlarda pasaygani, eng yuqori qisqarish esa Buxoro viloyati, Qoraqalpog'iston Respublikasi va Namangan viloyatida kuzatilgani ijtimoiy siyosat choralarning hududlar bo'yicha keng qamrovli natija berayotganini tasdiqlaydi.

Sirkulyar iqtisodiyot yo'nalishida O'zbekistonda ham salmoqli institutsional asos yaratilgan. 2019-2028-yillarga mo'ljallangan qattiq maishiy chiqindilar bilan bog'liq ishlarni amalga oshirish strategiyasida hosil bo'ladigan chiqindilarning kamida 60 foizini qayta ishlash va sanitariya tozalash xizmatlari bilan aholini to'liq qamrab olish maqsad qilib qo'yilgan [15]. 2025-yil avgust holatiga ko'ra, mamlakatda yiliga 14 mln tonna maishiy chiqindi hosil bo'ladi, qayta ishlash darajasi 5 foizga yetgan, 200 ga yaqin sanitariya tozalash korxonasi va 290 ta qayta ishlash korxonasi faoliyat boshlagan [19]. Hududlar bo'yicha ixtisoslashuv belgilanib, Toshkentda qurilish chiqindilari, Samarqandda elektron chiqindilar, qishloq hududlarida esa organik

¹ Manba: daromadlar bo'yicha Milliy statistika qo'mitasi ma'lumotlari [16], kambag'allik bo'yicha "Gazeta.uz" nashri [17]; nisbat va o'zgarish ustunlari muallif tomonidan hisoblangan.

chiqindilardan o'g'it va energiya olish yo'nalishlari tanlangan. Belgilangan maqsad va erishilgan daraja o'rtasidagi masofa sirkulyar faoliyat kelgusida sezilarli bandlik salohiyatiga ega ekanini ko'rsatadi. Ushbu salohiyatning qaysi hududlar va qaysi aholi qatlamlari foydasiga ro'yobga chiqishi hududiy tabaqalashuv tendensiyasiga bevosita ta'sir etadi.

1-2-jadvallar va chiqindilar sohasidagi ko'rsatkichlarni birgalikda talqin qilish sirkulyar o'tishning hududiy tabaqalashuvga ta'sirini baholashda uchta yo'nalishni ajratish imkonini beradi. Birinchi yo'nalish hududlararo tenglashtirish bo'lib, u qayta ishlash quvvatlarini daromad darajasi nisbatan past hududlarda joylashtirish orqali yangi bandlik va qo'shilgan qiymat manbalarini yaratishni nazarda tutadi. Ikkinchi yo'nalish hudud ichidagi inklyuziya bo'lib, u chiqindilarni yig'ish va saralash bilan band bo'lgan quyi daromadli oilalarning faoliyatini rasmiylashtirish va ularning daromad barqarorligini oshirishga qaratiladi. Uchinchi yo'nalish xizmatlardan foydalanish tengligi bo'lib, sanitariya tozalash xizmatlari bilan aholini to'liq qamrab olish vazifasi turmush sharoitlaridagi hududiy farqlarni qisqartirishga bevosita xizmat qiladi. Uchala yo'nalish ham vertikal tabaqalashuvning qisqarish tendensiyasini mustahkamlash va gorizontalar farqlarni bosqichma-bosqich yumshatishga yo'naltirilgan.

Yuqoridagi tahlil natijalariga tayangan holda sirkulyar o'tish va ijtimoiy tabaqalashuvni birgalikda baholash uchun to'rt blokli ko'rsatkichlar tizimi ishlab chiqildi. 3-jadvalda har bir blokning mazmuni, asosiy ko'rsatkichlari va ularni o'lchash usuli keltirilgan.

3-jadval

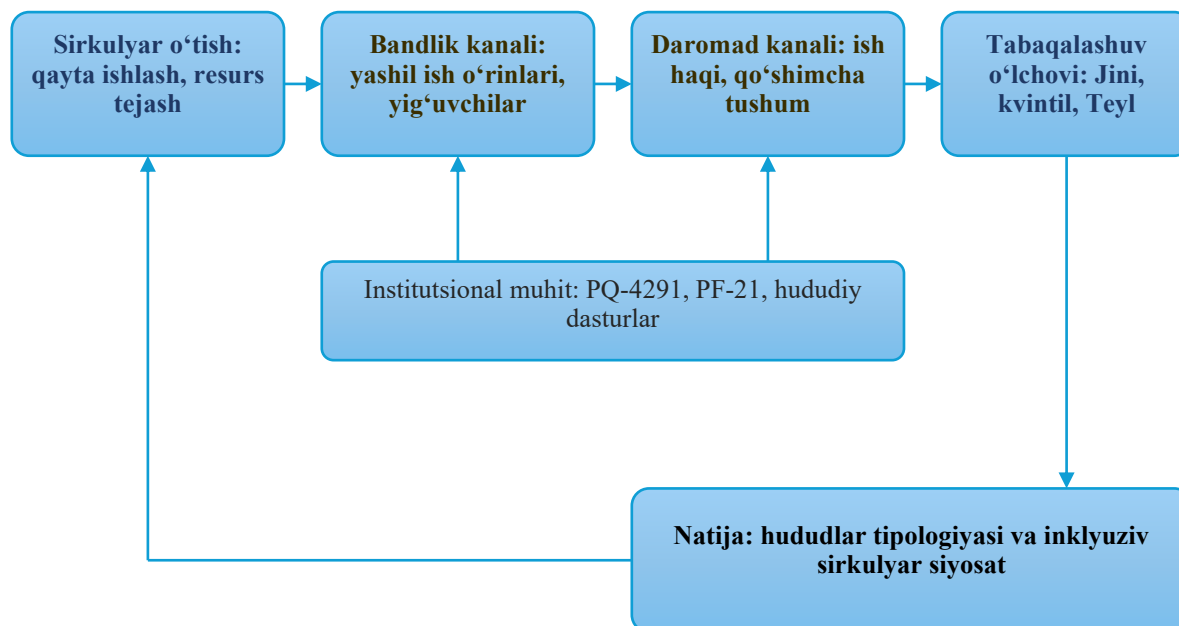
Hududiy tabaqalashuvni baholash ko'rsatkichlari tizimi¹

Blok	Asosiy ko'rsatkichlar	O'lchash usuli
Resurs aylanishi	chiqindilarni qayta ishlash darajasi, sanitariya tozalash xizmati qamrovi, qayta ishlash korxonalari soni	hududiy ulush va o'sish sur'ati
Bandlik	sirkulyar faoliyatdagi ish o'rinlari, rasmiylashtirilgan yig'uvchilar soni	jami bandlikdagi ulush
Daromad taqsimoti	jon boshiga daromad, Jini koeffitsiyenti, kvintil nisbati	(1) formula bo'yicha parchalash
Ijtimoiy natija	kambag'allik darajasi va uning o'zgarishi, kommunal xizmatlardan foydalanish	(2) formula bo'yicha integral indeks

3-jadvalda keltirilgan tizim resurs oqimi va ijtimoiy natija o'rtasidagi sababiy zanjirni ketma-ket bloklar ko'rinishida ifodalaydi. Birinchi blok hududda sirkulyar faoliyat ko'lamini, ikkinchisi uning mehnat bozoridagi aksini, uchinchisi daromadlar taqsimotiga ta'sirini, to'rtinchisi esa aholi turmush sifatidagi yakuniy natijani o'lchaydi. Ko'rsatkichlarning aksariyati amaldagi statistika kuzatuvlari doirasida shakllantiriladi, bandlik blokidagi rasmiylashtirilgan yig'uvchilar soni esa norasmiy sektorni integratsiyalash jarayonini monitoring qilish imkonini beradi. Tizimning afzalligi shundaki, u sirkulyar o'tishni faqat ekologik samaradorlik bilan emas, balki

¹ Manba: V. Moro va hammualliflar [6] hamda E. Padilya-Rivera va hammualliflar [8] yondashuvlari asosida muallif ishlanmasi.

uning ijtimoiy qatlamlar va hududlar bo'yicha taqsimlanish natijasi bilan baholaydi. Bloklar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik 1-rasmda keltirilgan konseptual modelda aks ettirilgan.

1-rasm. Hududiy tabaqalashuvni baholashning konseptual modeli¹

Izoh: model sirkulyar o'tishning bandlik va daromad kanallari orqali tabaqalashuv ko'rsatkichlariga ta'sirini ifodalaydi; pastki qaytuvchi strelka baholash natijalarining hududiy sirkulyar dasturlarni qayta rejalashtirishda qo'llanilishini bildiradi.

1-rasmda keltirilgan model baholash jarayonini uzluksiz sikl sifatida tashkil etadi. Sirkulyar o'tish bloki hududdagi chiqindilarni qayta ishlash va resurs tejash faoliyatini ifodalaydi, u bandlik va daromad kanallari orqali aholi qatlamlarining joylashuviga ta'sir ko'rsatadi. Institutsional muhit bloki davlat strategiyalari va hududiy dasturlar orqali ikkala kanalni qo'llab-quvvatlaydi. Tabaqalashuv o'lchovi blokida (1) formula yordamida umumiy tengsizlik hududlararo va hudud ichidagi qismlarga ajratiladi, natijaviy blokda esa (2) formula asosida hududlar tipologik guruhlariga bo'linadi. Qaytuvchi aloqa baholash natijalari keyingi davr uchun sirkulyar dasturlarning hududiy ustuvorliklarini aniqlashga xizmat qilishini bildiradi. Model sirkulyar iqtisodiyotni hududiy ijtimoiy siyosatning faol vositasiga aylantirish uchun uslubiy asos yaratadi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

O'tkazilgan tadqiqot sirkulyar iqtisodiyotga o'tish hududiy ijtimoiy tabaqalashuvga bandlik, daromad va xizmatlardan foydalanish kanallari orqali ta'sir etishini nazariy jihatdan asoslash imkonini berdi. O'zbekistonda vertikal tabaqalashuv izchil qisqarib bormoqda: kambag'allik darajasi, Jini koeffitsiyenti va kvintil nisbati pasaygan, quyi daromadli qatlam daromadlari yuqori qatlamlarga nisbatan tezroq o'sgan. Hududlararo daromad nisbatlari esa nisbatan barqaror saqlanib, o'rtacha daromad va

¹ Manba: A. Marrey va hammualliflar [7], D. Uilson va hammualliflar [13] yondashuvlari hamda 1-3-jadvallar tahlili asosida muallif ishlanmasi.

kambag'allik darajasi o'rtasidagi bog'liqlik hududlar bo'yicha bir xil emasligi aniqlandi. Maishiy chiqindilarni qayta ishlash strategik maqsadlari sirkulyar faoliyatning kelgusidagi bandlik salohiyati yuqori ekanini ko'rsatadi.

Tadqiqot natijalariga asoslanib quyidagi takliflar ishlab chiqildi:

1. Hududiy ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish dasturlarida daromadlar tengsizligini Teyl indeksi asosida hududlararo va hudud ichidagi qismlarga ajratib baholash amaliyotini joriy etish maqsadga muvofiq.

2. Statistika kuzatuvlariga sirkulyar faoliyatdagi bandlik ko'rsatkichini hududlar kesimida kiritish sirkulyar o'tishning ijtimoiy natijalarini aniq monitoring qilish imkonini beradi.

3. Chiqindilarni norasmiy yig'uvchilarni kooperativlar va kichik korxonalar shaklida rasmiylashtirish orqali ularning daromad barqarorligi va ijtimoiy himoyasini mustahkamlash lozim.

4. Qayta ishlash korxonalarini joylashtirishda kambag'allik darajasi nisbatan yuqori hududlarga ustuvorlik berish sirkulyar investitsiyalarning ijtimoiy samarasini oshiradi.

5. (2) formula asosidagi inklyuziv sirkulyar rivojlanish indeksini hududlar reytingi tizimiga bosqichma-bosqich kiritish hududiy boshqaruv organlarining sirkulyar va ijtimoiy maqsadlarni uyg'un amalga oshirishdan manfaatdorligini kuchaytiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Akita, T. (2003). Decomposing regional income inequality in China and Indonesia using two-stage nested Theil decomposition method. *The Annals of Regional Science*, 37(1), 55-77. <https://doi.org/10.1007/s001680200107>

2. Geissdoerfer, M., Savaget, P., Bocken, N. M. P., & Hultink, E. J. (2017). The Circular Economy - A new sustainability paradigm? *Journal of Cleaner Production*, 143, 757-768. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2016.12.048>

3. International Labour Organization. (2018). *World Employment and Social Outlook 2018: Greening with Jobs*. Geneva: ILO. <https://www.ilo.org/publications/world-employment-and-social-outlook-2018-greening-jobs>

4. Kanbur, R., & Venables, A. J. (Eds.). (2005). *Spatial Inequality and Development*. Oxford: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/0199278636.001.0001>

5. Kirchherr, J., Reike, D., & Hekkert, M. (2017). Conceptualizing the circular economy: An analysis of 114 definitions. *Resources, Conservation and Recycling*, 127, 221-232. <https://doi.org/10.1016/j.resconrec.2017.09.005>

6. Moreau, V., Sahakian, M., van Griethuysen, P., & Vuille, F. (2017). Coming full circle: Why social and institutional dimensions matter for the circular economy. *Journal of Industrial Ecology*, 21(3), 497-506. <https://doi.org/10.1111/jiec.12598>

7. Murray, A., Skene, K., & Haynes, K. (2017). The circular economy: An interdisciplinary exploration of the concept and application in a global context. *Journal of Business Ethics*, 140(3), 369-380. <https://doi.org/10.1007/s10551-015-2693-2>

8. Padilla-Rivera, A., Russo-Garrido, S., & Merveille, N. (2020). Addressing the social aspects of a circular economy: A systematic literature review. *Sustainability*, 12(19), 7912. <https://doi.org/10.3390/su12197912>
9. Rodríguez-Pose, A. (2018). The revenge of the places that don't matter (and what to do about it). *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, 11(1), 189-209. <https://doi.org/10.1093/cjres/rsx024>
10. Schroeder, P., Anggraeni, K., & Weber, U. (2019). The relevance of circular economy practices to the Sustainable Development Goals. *Journal of Industrial Ecology*, 23(1), 77-95. <https://doi.org/10.1111/jiec.12732>
11. Shorrocks, A. F. (1980). The class of additively decomposable inequality measures. *Econometrica*, 48(3), 613-625. <https://doi.org/10.2307/1913126>
12. Williamson, J. G. (1965). Regional inequality and the process of national development: A description of the patterns. *Economic Development and Cultural Change*, 13(4, Part 2), 1-84. <https://doi.org/10.1086/450136>
13. Wilson, D. C., Velis, C., & Cheeseman, C. (2006). Role of informal sector recycling in waste management in developing countries. *Habitat International*, 30(4), 797-808. <https://doi.org/10.1016/j.habitatint.2005.09.005>
14. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 16-fevral 2026-yil PF-21-son "Mamlakat taraqqiyotining 2030-yilgacha mo'ljallangan ustuvor yo'nalishlari doirasida islohotlarni izchil davom ettirish va yangi bosqichga olib chiqishning qo'shimcha chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni <https://lex.uz/ru/docs/-8050769>
15. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 17-aprel PQ-4291-son "2019-2028-yillar davrida O'zbekiston Respublikasida qattiq maishiy chiqindilar bilan bog'liq ishlarni amalga oshirish strategiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi Qarori. <https://lex.uz/docs/-4291729>
16. 2024-yilda aholining real daromadlari oshdi, biroq hududlararo farq ortdi. *Gazeta.uz*, 2025-yil 5-fevral. <https://www.gazeta.uz/oz/2025/02/05/income/>
17. O'zbekistonda 2024-yilda kambag'allik darajasi 8,9 foizga qisqardi. *Gazeta.uz*, 2025-yil 3-fevral. <https://www.gazeta.uz/oz/2025/02/03/poverty/>
18. O'zbekistonda boy va kambag'al aholi daromadlari o'rtasidagi tafovut qisqardi. *Spot.uz*, 2025-yil 31-dekabr. <https://www.spot.uz/oz/2025/12/31/income-inequality>
19. O'zbekistonda chiqindilarni qayta ishlash hududlar bo'yicha ixtisoslashtiriladi. *Gazeta.uz*, 2025-yil 15-avgust. <https://www.gazeta.uz/oz/2025/08/15/waste/>
20. O'zbekistonda kambag'allik darajasi 6,6% gacha kamaydi — Shavkat Mirziyoyev. *Spot.uz*, 2025-yil 4-noyabr. <https://www.spot.uz/oz/2025/11/04/poverty-level>

Marketing

ilmiy, amaliy va ommabop jurnali

Muharrir:
Ingliz tili muharriri:
Rus tili muharriri:
Musahhih:
Sahifalovchi va dizaynerlar:

Turobova Hulkar Rustamovna
Oripov Mahmud Ashurovich
Xidirova Gavxar Rustamovna
Qudratov Aziz Dehqonboyevich
Sadikov Shoxrux Shuxratovich
Abidjonov Nodirbek Odijon o'g'li

2026-YIL, 24-25-SENTABR, MAXSUS-SON, V-VI-SEKSIYALAR

© Materiallar ko'chirib bosilganda "Marketing" ilmiy, amaliy va ommabop jurnali manba sifatida ko'rsatilishi shart. Jurnalda bosilgan material va reklamalardagi dalillarning aniqligiga mualliflar mas'ul. Tahririyat fikri har vaqt ham mualliflar fikriga mos kelavermasligi mumkin. Tahririyatga yuborilgan materiallar qaytarilmaydi.

Mazkur jurnalda maqolalar chop etish uchun quyidagi havolalarga murojaat qilish mumkin. Ilmiy maqola, ommabop maqola, reklama, hikoya va boshqa ilmiy-ijodiy materiallar yuborishingiz mumkin.

Materiallar va reklamalar pullik asosda chop etiladi.

Elektron pochta: info@marketingjournal.uz
Bot: [@marketinjournalbot](https://t.me/@marketinjournalbot)
Tel.: +99890 5125464, +998939266610

Jurnalning rasmiy sayti: <https://marketingjournal.uz>

Marketing jurnali O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi **Oliy attestatsiya komissiyasi rayosatining 2024-yil 04-oktabrdagi 362/5 sonli qarori** bilan milliy ilmiy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan

"Marketing" ilmiy, amaliy va ommabop jurnali 2024-yil 15-martdan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan **C-5669517** reyestr raqami tartibi bo'yicha ro'yxatdan o'tkazilgan. **Litsenziya raqami: №240874**

"Marketing" ilmiy, amaliy va ommabop jurnalining xalqaro darajasi: 9710. FOCT 7.56-2002 " Seriyali nashrlarning xalqaro standart raqamlanishi" davlatlaro standartlari talablari. **Berilgan ISSN tartib raqami: 3060-4621**